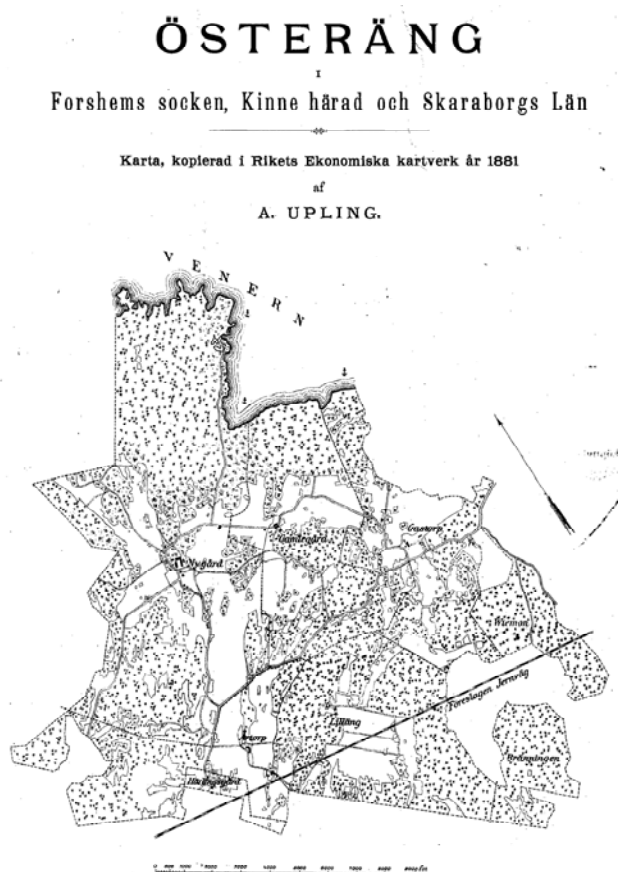

Österängs Ångsåg/Kvarn

En historisk återblick över Österängs egendom

Erik Bergholtz

En del av den händelserika och spännande historia, som skapandet och utvecklingen av Österängs egendom är, och som Österängs Ångsåg/kvarn har varit en del av, skall jag i denna exposé ge Er en bild av. Det är en beskrivning, som inriktar sig på att ge en bild av varför Sveriges i dag äldsta kvarvarande ångsågsbyggnad finns i Gamlegården, och vilket gigantiskt jordbruksindustriellt projekt det var en del av. Jag kommer inte att gå in på "de som arbetade" på Österängsgårdarna, utan det blir de ägande och styrande, som här berörs. Det blir även en liten beskrivning av det arbete, som i dag sker i den ideella föreningens Österängs Ångsåg regi.

Karta från "Prospekt" 1883 inför försäljning av Österäng

Gamlegården 1 maj 2010, sågen/kvarnen byggd 1860

Historisk bakgrund

Sverige stod en bit in på det unga 1800-talet inför en stor utmaning. De växande städerna behövde försörjas med mat och varor. Det svenska jordbruket var ineffektivt och outvecklat, marken var till stora delar styckad i små tegar. Man bedrev ett självhushållsjordbruk, som med stora problem knappt klarade av att försörja gårdarnas egna innevånare. Redan under 1700-talet hade man i England och Frankrike börjat modernisera jordbruket med sammanslagning av små jordlotter till stora åkrar; mekaniserad bearbetningen av jorden, införande av växelbruk och gödsling. De svenska jordreformerna under tidigt 1800-tal var den svenska motsvarigheten till det, som kallas den agrara revolutionen ute i Europa, och som skulle lägga grunden till att skapa förutsättningar för "jordbruksföretag" likt Österäng.

Jordbruksbolaget "Österäng"

1840-1845 Österängs egendom grundades av greve **Hugo David Hamilton** (1783-1863) och hans son greve **Bengt Hugo Archibald Hamilton** (1821-1892) genom inköp av mark från Kronan, samt ett antal gårdar under Forshem socken, bl.a. samtliga gårdar i Årtorps by. Egendomen kom att bli ett

av Sveriges större jordbruk under 1800-talet. H. D. Hamiltons sex söner kom senare att få var sin del i jordbruksbolaget/egendomen.

1845 Gamlegården (benämnd **"Gamlegård"** i de äldre dokumenten) (del av Österängs egendom) stod färdigt och var troligen huvudgård fram till 1851, då nya gården **"Nygården"** (benämnd **"Nygård"** i de äldre dokumenten) står färdig. Såg, kvarn, snickeri och smedja fanns på Gamlegården från egendomens start. Den första sågen och kvarnen brann troligen 1859-60.

1850-70-talet blev **Österäng** säte för ett föregångsjordbruk, som uppmärksammades vida utom länets gränser, och lockade långväga gäster på besök. Österäng blev utgångspunkt för den moderna riktningen inom länets lanthushållning. Det är B.H. Archibald Hamilton, som efter studier på lantbruksinstitut i Tyskland 1847 införde, och drev, den omfattande omdaning av jordbruket på Österäng. Verksamheten på **"Österängsgårdarna"** kom att fördelas på tre arbetslag:

- I. **Gasstorp** under **Gamlegården**
- II. **Lilläng** under **Årtorp**
- III. nya gården **Nygården**

På **"Österäng"** bedrevs mycket framstående arbeten baserade på moderna metoder inom avel av nötkreatur och arbetshästar, växtförädling med bl.a. framodling av havresorter av hög kvalitet, som dög till export. Man startade 1851 ett mejeri som blev vida berömt. Den "industriellt" producerade, småpipiga "Västgötaosten" av hög kvalitet har sin vagga här. Den s.k. "Österängs-metoden" att framställa ost användes därefter av många mejerier för att producera kvalitetsost. Listan kan göras lång över det framstående arbete, som B.H.A. Hamilton lät genomföra och genomdriva via Hushållningssällskapet, som under 1800-talet hade en status och funktion motsvarande vad Lantbruksverket och Länsstyrelsen har i dag. Han ansökte t.ex. hos Kungl. Maj:t 1851 att få införa nytt avelsmaterial avseende arbetshästar. Man ville prova fram en lämplig ras för det storskaliga jordbruksarbetet. Det var under detta arbete som bl.a. ardennerhästen utprovades, som en av de lämpligaste "jordbruksmaskinerna" för det storskaliga jordbruket. Långt senare, efter faderns död 1863, köpte H. D. A. Hamilton ut sina bröder från arvet i Blomberg, och startade 1874 där storskalig avel på ardenner.

Rudolf Kjellén skriver i boken "Skaraborgs Läns Kungliga Hushållningssällskap 1807-1907" **"Österäng, den äldre Hamiltonska eran."**

*"När man från Forshems järnvägsstation på Mariestad—Kinnekulle banan vandrat norrut 3 km väg, finner man ett enkelt hvitt envånings hus, omgivet af en mindre trädgård och en otuktad park, i smått kuperad terräng där bergknallarna här och där gå i dagen. Belägenheten synes föga gynnsam för ett herresäte; trakten är skäligen öde och glest bebyggd, utsikten drunknar i skogsdungar, endast Kinnekulles mörka mur skymtar på afstånd i sydväst. Men bredvid boningshuset med dess ännu enklare flygel resa sig väldiga, högspetsade ladugårdsbyggnader med loge af trä på undervåning af sten, i till synes oproportionerlig storlek gent emot manbyggnaden. Detta är det berömda **Österäng**, det fullt moderna jordbrukets första hemvist i trakten, grefvarne Hamiltons skapelse. För 60 år sedan (boken utgavs 1907, och det är 1840 som åsyftas .. så i dag får vi skriva ca 170 år sedan)* skulle vandraren här funnit sig i en nästan fullkomlig vildmark. Slamjordsmader, hagmarker och löfskogbevuxna kärr fyllde med små undantag hela trakten mellan Väneren och den nuvarande järnvägslinjen. Det var då, i slutet af 1840:talet, som grefve H. D. Hamilton till Hönsäter fick den storslagna tanken att af dessa jungfruliga marker bilda ett enda sammanhängande ägokomplex för att där tillämpa moderna jordbruksmetoder. Tanken realiserades vid storskiftet inom byalag. Nu följde väldiga arbeten med väganläggning, mossdikning, kanalisering och nyodling, allt medan den stora ladugården — för sin tid en ren märkvärdighet — uppfördes och inreddes för att mottaga en osedvanligt stor kreatursbesättning. En intensiv rotfruktodling möjliggjorde denna hushållning, på samma gång som den starka utfodringen ägnade sig att återge jorden dess växtkraft med ränta. Utan tvifvel var det i grunden Nonnens idéer som här praktiserades: öfver denna grund kunde ingen komma. Men det hade hittills icke skett i så stor och energisk skala. Därtill kom, att de gamla idéerna på Österäng efterhand förmäldes med nyare: artificiell gödning på åkern, rasförädling i*

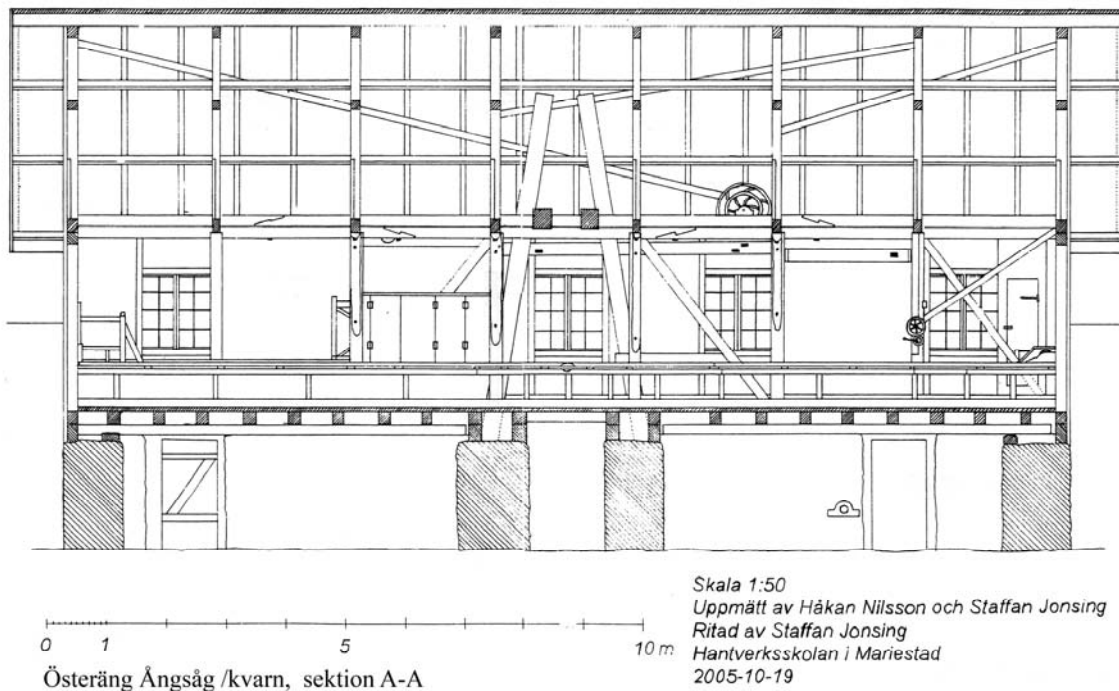
ladugården samt med tiden allt mera utvecklad mejeri handtering. Dessa intressen voro Nonnens och Kylbergs tid i grunden främmande. Österäng vardt alltså nu säte för ett föregångsjordbruk, som ådrog sig uppmärksamhet vida utom länets gränser och lockade lång väga främlingar på besök. Men det blef tillika något annat: det blef utgångspunkten för den moderna riktning inom länets landthushållning, som nu var mogen att bryta fram. Därmed framstår det tillika som härden för det praktiska, koncentrerade, målmedvetna arbete, som borde komma efter den Kylbergska tidens famlande idealism i länets hushållspolitik, därest utvecklingen icke skulle råka på af vägar. Så blef Österäng efterträdare till Såtenäs — och namnet Hamilton träder i Hushållningssällskapets historias förgrund i stället för namnen Nonnen och Kylberg.”

*Artikelförfattarens kommentar.

1860 byggdes den i dag stående **Ångsågen/kvarnen på Gamlegården**. Det var den första sågen av sitt slag i hela Skaraborgsregionen. I såghuset stod en 40” - 42” (ca 101-107 cm) flerbladig halvstativram med drivning i toppen. Ett vidunder för sin tid, den hade en kapacitet att såga upp till ca 100 stockar per dag. I såghuset fanns även tre kvarnstenspar, en benstamp, spånhyvel och ett kantverk. Samtliga maskiner drevs av en lokomobil, levererad från Trollhättans mekaniska verkstad. Hösten 1860 skriver B.H.A. till Trollhättans mekaniska: ”maskineriet i sågen fungerar väl”

Hur vågade man sig på ett så storskaligt projekt? ...” . Vi skall ha klart för oss att lagstiftningen 1860 inte var gynnsam för export av sågade varor till England och Frankrike....

Ett rimligt antagande är att B. H. A. var väl insatt i det pågående arbetet med att förändra den gällande lagstiftningen både i Sverige och England, och när förändringarna genomförs, ja då är maskiner och arbetare väl intrimmade, och man kan direkt börja exportera sågat virke.

En granskning av Sveriges skogshistoria ger oss en del fakta:

- 1849 Sveriges första kommersiella ångdrivna ramsåg byggs i Tundal utanför Sundsvall i Medelpad, 1850 tas den i drift (denna såg/kvarn rivs och ersätts med en ny innan 1800-talet tagit slut)
- 1862 Kungl. Skogsstyrelsen presenterar sin utredning om ny lagstiftning och kommenterar tungsint sitt uppdrag, som uppenbart misslyckats: ”Det har alltid varit en grannlaga, ömtålig och måttligt tacksam uppgift att stifta skogslagar för det svenska folket!”
- 1863 Kungl. Maj:t ger ut en förordning om allmän näringsfrihet (skråväsendet försvinner). Detta innebär bland annat rättighet att fritt anlägga salusågar.
- 1865 Det fransk-svenska handelstraktaten avslutas, och alla avgifter tas bort på bland annat bräddor och plank.

- 1866 Den engelska importtullen på trä upphävs. Sågverksboomen startar, och utländskt kapital flödar in i framför allt norra Sveriges skogar. Ångsågarna växer som ”svampar ur jorden”!
- I Skaraborg dröjer det innan Österängs Ångsåg får konkurrens.....
- 1886-87 byggdes Vretens Ångsåg utanför Skövde. Det är Göteborgsföretaget James Dickson & Co som låter uppföra den.

1860-61 ? Gamlegårdens första smedja revs och ersattes med en betydligt större smedja belägen mitt emot den nybyggda ångsågen.

1863-67 ? B. H. A. Hamilton flyttade från Nygården upp till Blomberg. Gotthard Hamilton, en av de sex bröderna, köpte med sin fru Aloysia Hamilton född Fleetwood ut sina bröder ur jordbruksbolaget Österäng.

AB Österäng

1871 såldes **jordbruksbolaget Österäng** till aktiebolaget **AB Österäng**. Köpekontraktet skrevs den 20 mars, och köpeskillingen, som var **370 000 kr**, betalades den 1 april.

Vid försäljningen 1871 bestod jordbruksbolaget Österäng av följande fastigheter och lotter:

Andel	Typ	Skattehemman	Trakt	Gård/fastighet
Tre fjärdedel	Mantal	Kronoskatte	Forshem	Mikelsgården
Ett halft	Mantal	Kronoskatte	Forshem	Hulegården
Fem åttondels	Mantal	Kronoskatte	Forshem	Härlingsgården
Ett halft	Mantal	Kronoskatte	Forshem	Gategården
Ett	Mantal	Frälse	Forshem	Skattegården
Ett åttondels	Mantal	Kronoskatte		Bråten
Ett åttondels	Mantal	Kronoskatte		Lindebohl
Ett halft	Mantal	Frälse		Bodarne
Ett fjärdedels	Mantal	Frälse		Gastorp/Bodarne
Ett halft	Mantal	Frälse	Årtorp	Lillegården
Ett	Mantal	Frälse	Årtorp	Skattegården
Ett	Mantal	Frälse	Årtorp	Sörgården
Ett	Mantal	Frälse	Årtorp	Storegården
Ett halft	Mantal	Frälse		Stöttorp
Kronoskattelägenheten				Kankemossen
Lotten nr 26			Trakten nr 15	Rifvernäsmarken
Lotten nr 31		Kronoparken	Trakten nr 1	Kinneskogen
Lotten nr 32		Kronoparken	Trakten nr 2	Kinneskogen
Lotten nr 33		Kronoparken	Trakten nr 3	Kinneskogen
Lotten nr 34		Kronoparken	Trakten nr 4	Kinneskogen
Lotten nr 35		Kronoparken	Trakten nr 5	Kinneskogen

Aktieägare 1871-1884 Flera av denna tids svenska ”riskkapitalister” fanns med som aktieägare. Det var en mycket spännande samling aktieägare, som skulle behöva ett helt eget kapitel i denna berättelse. Jag nämner här några helt kort:

- Fru **Carin Röhss** i Göteborg, som ägde den största enskilda aktieposten, 21 aktier av de 200 (år 1871).
- **Johan Kylberg** (19 aktier 1871), som bl.a. var växtfysiolog och tidigare har varit lärare på Ryssbylund lantbruksskola i Kalmar län. J Kylberg har redan tidigare medverkat i arbetet på Österäng, då bl.a. engagerad för sitt stora kunnande avseende växtförädling av säd.

- Landshövding **E. V. Almquist** (10 aktier 1871). E. V. Almquist var landshövding i Västerbotten, och lade en motion i första kammaren 1867. Han argumenterade för samernas rätt avseende den avvitrting, som hotade samernas hävdvunna betesmarker. Den innebar, att han ville få stopp på statens tilldelning av kronoskog till bönder och nybyggare för att de skulle bli "fullsuttna", så de kunde betala rejäl skatt.
- E.V:s son **Gustaf Fridolf Almquist** med fru (32 aktier 1884). Han var överdirektör för Fångvårdsstyrelsen, halvbror till Carl Jonas Love Almquist, morfar till Dag Hammarskjöld mm.

Det fanns fler mycket intressanta aktieägare, men en vidare genomgång får bli vid ett senare tillfälle.

Aktieägare			Aktieägare		
Aktier	vårn 1871	Kronor	Aktier	vårn 1884	Kronor
21	Fru Anna Nohs Göteborg	25200	45	Friherre C Klingspor	58400
19	Herr Johan Nyllberg	22800	50	" Aug. Posse	36000
18	" Dringt Lundström	21600	24	Herr Johan Nyllberg	28800
17	Friherre E.O. Silfverskiöld -död	20400	28	Hans Lundström	33600
12	Öfverstelejtant J.C. Kuylentien -död	14400	22	Fru Clara Almquist	26400
11	Herr J. af Geijerstam	13200	11	Herr J. af Geijerstam	13200
10	General Östen Ekman	12000	10	Generaldirektör L. Fr. Almquist	12000
10	Landshövding E.O. Almquist -död	12000	5	Friherre Anna Posse	8000
8	Herr Aug. Nohs	9600	4	Kyrkostunder Claes Backman	4800
8	Grefve Wathen Hamilton	9600	4	Justitieråd N. v. Hofsten	4800
6	" Id. v. Platen -död	7200	3	Grefve G. Hamiltons Darn	3600
5	Herr S. Lindeman	6000	2	Friherre F. P. Hierta	2400
5	Häradsbörjding Th. Odmerantz	6000	1	Lejtnant Fr. Kuylentien	1200
5	Carlensson A. Adnerantz -död	6000	1	" W. Kuylentien	1200
5	Grefve G. Sparr	6000	1	Johan Kuylentien	1200
5	Ingénieur W. Lindberg -död	6000	1	Herr L. G. Kuylentien	1200
5	Herr Hugo Posse	6000	1	Friherre L. Kuylentien	1200
5	Lejtnant N. Lundström	6000	1	Herr Arvid Kuylentien	1200
4	Kyrkostunder Claes Backman	4800	1	Friherreman Reiderstiöld	1200
4	Justitieråd N. v. Hofsten	4800	1	Herr L. W. Nyllberg	1200
3	Grefve G. Hamiltons Darn	3600	1	Herr Prof. Klingspor	1200
2	Friherre F. P. Hierta	2400	1	Herr G. Crafford	1200
2	Grefve Gösta Posse	2400	200	32 aktieägare	340000
2	Friherre F. v. Essen	2400			
1	Friherreman P. Posse -död	1200	1	Höfverintendent G. v. Schulte	1
1	Lejtnant E. v. Hofsten	1200	1	Godsegar H. Heyman	
1	Herr G. W. Hörstadius	1200			
1	Häradsbörjding Th. Freidenfeldt	1200			
1	Herr A. Reiderstiöld -död	1200			
1	Herr A. Hockenberg	1200			
1	Friherreman Wetterberg	1200			
1	Lejtnant N. v. Hofsten	1200			
300	32 stycken aktieägare	340000			
	dessa 3 döda -				

Aktieägare 1871-1884

Ångsågen 1871-1900 Under denna period lär en betydande export av sågat ekvirke till bl.a. England skett. Virket skeppades ut via gårdens egen hamn "Ugglebo". Virkesskutorna gick till Göteborg, där omlastning skedde. Vid slutet av seklet upphörde troligen exporten. Sågen var inte längre så modern, och det var troligen svårt att hävda sig i konkurrensen från nyare sågar. Man övergick till att bli en såg för närområdet, samt för det egna behovet till det nu mycket omfattande fastighetsbestånd (ekonomi- och bostadsbyggnader), som fanns i bolaget.

Ett intressant faktum är att det inte går att finna några inkomster från sågat virke i AB Österängs bokslut under perioden ..! Man kan däremot se alla kostnader man hade för drift, inköp av nya sågblad, verktyg mm. Storleken på driftskostnader och inköp tyder på en omfattande verksamhet.

1884 ombildning/nyemission i AB Österäng; friherre C Klingspor blev ägare till den största enskilda posten 45 aktier (22,5 % av aktierna). I prospektet till nyemissionen kan man se en sammanställning över bolagets tillgångar, och att ägovidden var 3 744 tld (1 872 ha), varav 898 tld (ca 450 ha) åker under eget bruk, samt 381 tld (ca 190 ha) åker under torpare, "hvilka årligen i skatt utgöra omkring 7000 st mans- och 1000 st quinnsdagar". Till sågen i Gamlegården fanns för

avverkning ca 1 000 000 kubikfot (drygt 28 300 m³) fullmogen skog. Vidare kan vi läsa, att det fanns en kreatursbesättning på 350 större och ca 70 ungdjur på gårdarna. Hela egendomens hypoteksvärde var 491 434:90 kr

1887-1900 Klingspor ökade sitt aktieinnehav i bolaget och ägde år 1887 80 st. av de 200 aktierna, (40%). Bolaget växte och arealen utökades med ett antal gårdar.

Hälledal, som var en liknande konstruktion som det tidigare skapade "Österäng", skapad av bl.a. gårdarna Kåvet ?, Löten ? och Bondebolet, samt ett antal underliggande gårdar, kom nu att ingå i bolaget. AB Österängs markinnehav var nu drygt 3 300 ha (33 km²)

Gamlegården 1908 ?

Stallet till vänster byggt 1896 och sågen/kvarnen till höger byggt 1860 Person nr 8 från vänster ... kan det vara Klas Larson som ung?

1892-1903 en rad nybyggnationer skedde på Österängsgårdarna.

Jag nämner här endast vad man byggde på Gamlegården:

- 1892 byggdes nytt bostadshus med tre lägenheter (gjuthus)
- 1894 byggdes nytt bostadshus med tre lägenheter i tegel (enbart palltegel)
- 1896 ett nytt stall i sten (gjuthus) med plats för 16 stora arbetshästar och 2 ridhästar
- 1897 ? Fattigstuga i sten (gjuthus) (ruinen bakom ångsågen). Huset lär aldrig ha använts som fattigstuga, utan Gamlegårdens arbetande familjer höll sina grisar där.

1903 gamla ladugården i trä revs och en ny, större ladugård i tegel (till största delen palltegel) med plats för ca 90 mjölkkor byggdes.

Gamlegården 1933, arbetare med hästar.

Från v: Johan Larsson, fördrängen Erik Bly, Erik Larsson, Rättare Erik Karlsson, Gunnar Larsson, Georg Albertsson, Folke Larsson, Oskar Persson, Harry Hermansson och Karl Gustavsson.

Gamlegården, sent 1930-tal eller tidigt 40-tal?

Till vänster i bilden syns ena sidan av det gamla snickeriet. Mitt i bilden, rättare- och smedbostad

Arbetare på Gamlegården 1931. Bakre raden från vänster: Karl Klasson, Albert Andersson, Ivar Andersson, Gunnar Larsson, Hoger Andersson, Erik Johansson. **Mittenraden: fr.v.** Erik Karlsson, Harry Hermansson, Oskar Persson, Karl Gustavsson, Folke Larsson, Erik Larsson, August Andersson. **Främre raden fr.v.** Sven Larsson, Paul Johansson, Erik Bly, Astrid Bly, Johan Larsson, Konrad Andersson och Klas Larsson

1934-39 byggdes ett antal nya enfamiljshus i trä på samtliga brukningsgårdar enligt "egnahemsmodell", som var den tidens mode.

1940 var ramsågen utsliten, och skrotades. Man hade då i 80 år drivit ångsåg/kvarn med lokomobil som enda drivkälla, använt samma sågram, och förbrukat 2,5 lokomobiler. Man fick 15 kr för skrotet, och 5 kr per st. för stenen i det två stora kvarnstensparen, som fanns på övre plan. Efter detta sågade man nu enbart med cirkelsågen, som stod i eget hus utanför ångsågsbyggnaden. Enligt bokföringen var det, förutom gårdarnas eget behov av sågat virke, framför allt slipers till järnvägen som sågades.

1940-41 den stora smedjan i Gamlegården hade spelat ut sin roll. Den och det gamla snickeriet revs, och ersattes med en ny verkstadsbyggnad, där snickeri, smedja och verkstad fick varsin del (den nu stående "smedjan i Gamlegården").

Råbäcks bruks AB

1968 upphörde AB Österäng som ett självständigt bolag, och uppgick i Råbäcks bruks AB. Det var först nu, som en fastighetssammanslagning skedde. Fram till nu hade all mark, och alla gårdar, som köpts 1840-1845, samt de fastigheter, som senare tillköpts, funnits kvar som enskilda/ursprungliga fastigheter i jordeböckerna, jordregistret och senare fastighetsregistret. Fastigheten fick nu beteckningen Österäng. Några år senare kom delar av fastigheten att skiljas av, och fastigheten fick då sitt nuvarande fastighetsnamn Varan 2:1.

Familjen Janson

1993 köptes Österängs egendom (Varan 2:1) av familjen Janson på Kårtorp säteri.

1995 hyvlades den sista brädan i fyrkutterhyveln och allt arbete i såg och snickeri upphörde.

Österängs Ångsåg ideell förening

2005 Österängs Ångsågs ideella förening bildas. Föreningens mål är att renovera Sveriges äldsta kvarvarande ångsågsbyggnad, och att försöka medverka till att bevara den samlade storgårdsbildning Gamlegården utgör. Målet är även, att främja utbildning och forskning inom området gamla bygg-, såg och hantverkstekniker.

2006 "Österängs Ångsåg" ideella förening köpte ångsågen/kvarnen, stall, vagnslider och sågförråd, samt kringliggande mark (ca 1,8 ha).

Österängs ångsåg har sedan ägarbytet 2006 restaurerats. Föreningen startade omgående ett samarbete med Göteborgs Universitet, Kulturvård/Dacapo i Mariestad. Detta samarbete är i dag väl fungerande, och utgör en viktig del för att kunna driva projektet framåt. Samarbetet består i att föreningen skapar förutsättningar för

Kulturvård/Dacapo att i utbildningssyfte kunna genomföra delar av sina kurser på föreningens byggnader, och att studenter skall kunna få handledd praktik i olika äldre hantverkstekniker när husen renoveras. Föreningens ambition är, att så långt det är möjligt försöka återföra byggnaderna till sitt

ursprungliga utseende och skick. Stor ambition läggs på att rätt material väljs och att detaljer och arbete utförs så nära originalet som möjligt.

Det innebär att samma teknik och samma typ av verktyg som ursprungligen användes för att bearbeta ingående material nu används. Medel för att kunna genomföra det omfattande renoveringsarbete som startats har sökts från framför allt Riksantikvarieämbetet via Länsstyrelsen i Mariestad, men bidrag har även erhållits från Grevillis fond och Kinne Hushållningssgille.

2006/07 Reparationer av rötskadade delar i bärande stolp- och tak konstruktioner, på den södra långsidan av sågen. Åtgärderna var bland annat att byta en stolpe, en snedsträva, samt delar av remstycket. Träet har skarvats med hjälp av blixtskarvningar med samma utförande, som det ursprungliga. Två rötskadade rotknän har ersatts med nya, köpta i Norge. Arbetena utfördes med hjälp av sökt bidrag under hösten och vintern. (Rapport 2006:10, Forsviks industriminnen.)

2007, våren Omläggning av hela det södra takfallet. Arbetet omfattade bland annat byte (helt eller delvis) av 17 taksparrar, delar av de tvärgående åsarna. Tre taktassar på den östra gaveln ersattes. Omkring 80% av undertakets slätspont byttes, och ersattes med specialframtagen slätspont av tätväxt fura, i samma dimension som den ursprungliga. På detta lades ny papp och läkt. Delar av det befintliga teglet återanvändes och kompletterades med liknande tegel (handslaget tvåkupigt med en knap) från stallets tak (en intilliggande byggnad). Arbetena utfördes som en kurs i takläggning. (Rapport 2007:11, Forsviks industriminnen.)

2007, hösten Omläggning av det norra takfallet. Arbetet omfattade bland annat dessa åtgärder: byte av några taksparrar, två tvärgående åsar och taktassar på västra gaveln har bytts.

Det undre remstycket i det nordvästra hörnet har reparerats, och viss slätspont ersatts. Större delen av takteglet fick bytas ut. Tvåkupigt handslaget tegel från stallet återanvändes, och lades på ny papp och läkt. (Rapport 2007:11, Forsviks industriminnen.)

2008, maj Man frilade skadade områden i sågvindens golv, och fastställde kommande åtgärder. Åtgärderna startade också under denna period med att röt- och skadedjurangripna syll- och golvstockar byttes. Träarbeten på sågbyggnaden utfördes av K-märkt byggnadsvård och praktikanter från Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet. (Rapport Österäng Ångsåg ideell förening 2008-12-31)

2009, juli Renovering och säkring av skorstenen påbörjades. Den raserade delen på det sydvästra hörnet murades upp. Gammal, lös fog knackades bort, och ersattes med nytt hydrauliskt kalkbruk.

Även ett par stenar i det första varvet av skorstenen förankrades då de hade kalvat ut. (Rapport 2009:6, Forsviks industriminnen.)

2009, sep/okt Delar av syll och bottenstock byttes på både den södra och den norra fasaden. Även rötskadade delar av stolpverk och snedsträvor byttes ut. Ett rotnä som tidigare suttit i cirkelsågsbyggnaden kom till användning, och ersatte ett skadat rotnä. Den förvandringspanel, som var i bra skick återanvändes och kompletterades med ny ramsågad panel. Ena halvan av dammen på sågens norra sida grävdes ut. Vi sparade den andra halvan för att grodor, salamandrar, mm skulle klara av vårt rotande i dyn. (Rapport 2009:15, Forsviks industriminnen.)

2009, okt/nov Arbeten med skorsten fortsatte. Arbetet bestod i att dränera marken på norra sidan av sågen. Ca 110 ton grus och sprängsten har ersatt den jord som fanns runt skorstenens sockel. Detta utfördes för att stabilisera, dränera och förhindra frostlyftning av skorstenen. Sockeln rensades från gammalt löst bruk, jord och växter. Sprickor och fogar fylldes med nytt fett hydrauliskt kalkbruk. Fogningen utfördes i omgångar för att bruket skulle kunna karbonatisera. Vissa sprickor/fogar var upp till en meter djupa, men också breda, så både bruk och sandsten användes vid fogningen. (Rapport 2009:16, Forsviks industriminnen.)

Årets byggnadsvårdare 2010

2010, maj Svenska byggnadsvårdsföreningen är en rikstäckande ideell förening med ca: 6500 medlemmar. Föreningen verkar för att sprida kunskap om byggnadsvård genom tidskriften Byggnadskultur och olika programaktiviteter landet runt. Föreningen delar årligen ut utmärkelserna "Årets byggnadsvårdare" för att belöna framstående insatser, som främjar utvecklingen av byggnadsvården i Sverige. Den 21 maj på Stockholms stadsmuseum skedde prisutdelningen.

Juryens motivering: Styrelsen för Österängs ångsåg, Götene, har i kategorin **Information & kunskapsspridning:** *"Genom outtröttligt arbete har den ideella föreningen Österängs Ångsåg lyckats rädda, och därmed bevara, Sveriges äldsta ångsåg, Österängs Ångsåg från 1860, en tidsmarkör för Sveriges industriella utveckling. Styrelsen har på ett utmärkt sätt medverkat till kunskapsspridning i byggnadsvård genom sitt samarbete med DaCapo, Mariestads hantverksskola vars studenter aktivt deltar i byggnadsvårdsarbetet"*

2010, sep/okt Arbetet med skorstenen fortsatte med bortknackande av gammalt cementbruk i fogar. Nytt kalkbruk, med ett fetare bruk längst in, har använts för att fylla igen fogarna. I de största fickorna har även bitar av sandsten använts. Löst nedfallet material, som sten och bruk, togs ut. Arbeten har också bl.a. innefattat reparation runt den högra dörren i murverket på den södra sidan. Fem av de 12 fönstren i sågen har renoverats. Bågarna har fått skadat trä ersatt, trasigt glas har bytts ut, kittats, oljats och målats. Delar till fönsterfodren har tillverkats, och delvis satts upp. En ny karm och dörr har tillverkats till ett av dörrhålet på den södra sidan av sågen. Till öppningen i murverket på den östra sidan av byggnaden har ny karm och lucka tillverkats och monterats. Andra halvan av dammen på nordsidan av sågen har grävs ut.

Kulturhistorisk status

Österängs ångsåg/kvarn är den äldsta kvarvarande i Sverige. I Västra Götaland finns två ångsågsbyggnader, Österängs ångsåg/kvarn från 1860 och Vretens ångsåg från 1886-87. Ångsågen finns med i Götene kommuns inventering av industribyggnader från 1978. Rapporten Agrad småindustri i Västra Götaland från 2006 behandlar verksamheter, som sågar, kvarnar, smedjor, mejerier m.fl. Österängs ångsåg rankas som en klass 1 objekt. Det var ett av objekten från den rapporten som 2008/2009 kom att läggas in i Riksantikvarieämbetets Bebyggelseregister.

Vad har föreningen för mål?

Föreningens primära mål är att i skede ett se till att ångsågen/kvarnen i Gamlegården renoveras och bevaras. I steg två är målet att skapa ett levande arbetslivsmuseum med ett verksamhetsområde där utbildning inom gamla virkes-, såg- och hantverks-tekniker ingår. Diskussioner om att starta en nationell materialdepå för specialframtaget virke till antikvariskt byggande pågår. Tanken är att

samtliga byggnader, som är i föreningens ägo skall renoveras och återställas på sikt. Stallet har förutsättningar att kunna bli museilokal med utställning, som visar tidsenliga föremål från gården och bygden. Hastigheten på arbetet bestäms i hög grad av hur givmilda/välvilliga våra bidragsgivare och samarbetspartners är då föreningen inte i detta skede har några inkomster av verksamheten. Föreningen har en hemsida på Internet www.angsag.se där man kan se mer av vad som gjorts och vad som är på gång.

Hyvlar från snickeriet i Gamlegården som använts vid renoveringen

Yxor som brukats vid renoveringen

Källförteckning

En del av det material som ligger till grund för denna exposé är:

- En bunt ca 2 dm tjock med ägorätts/fastighets -handlingar (1760-talet – 1968), förvarade på Landsarkivet i Göteborg
- Bolagshandlingar från AB Österäng (1871-1968), 26 hyllmeter, Landsarkivet i Göteborg
- Hushållningssällskapets årsskrifter 1807-1907
- Svenska Gods och Gårdar del 32 utgiven i Uddevalla
- Svenska Gods och Gårdar 1930 utgiven i Stockholm
- Nordisk familjebok - Uggleupplagan 38 Supplement, Riksdagens bibliotek
- Min farfars journaler Hugo Hamilton 1809-1811
- Hamiltonska slott och gårdar
- Industriminnen i Götene Kommun, 1978 av Eric Julihn och Bengt Spade
- Svenska män och kvinnor, Bonniers bokförlag 1942-54
- Svenskt biografiskt handlexikon / Project Runeberg I449-I454
- Ett antal rapporter från Forsviks Industriminnen

